

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.09>

МИРОВА УГОДА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА

Лабань Олена Олексіївна,
головний спеціаліст відділу розгляду
звернень та надання публічної
інформації
(Секретаріат Касаційного
адміністративного суду у складі
Верховного Суду, м. Київ, Україна)

У статті визначено особливості захисту прав та інтересів відповідача шляхом затвердження мирової угоди.

Автор доходить висновку, що мирову угоду доцільно розглядати як судовий і позасудовий спосіб вирішення спору, а також особливий засіб захисту відповідача в судовому порядку. Мирову угоду потрібно відрізнити за правовими процесуальними наслідками від такого засобу захисту відповідача, як визнання позову. На відміну від визнання відповідачем позову, у разі мирової угоди суд не постановляє рішення про задоволення вимог позивача, а здійснює фактичне оформлення цивільно-правового волевиявлення учасників спору в установленому судовому порядку шляхом укладення мирової угоди, за якої позивач може відмовитися від частини своїх матеріально-правових вимог, може зменшити розмір цих вимог, замінити свою вимогу іншими вимогами, а відповідач може визнати зменшені або змінені вимоги позивача, узяти на себе нові зобов'язання, за взаємною згодою сторін можуть уточнюватися окремі умови правовідносин або між ними може виникнути нове зобов'язання.

Автором запропоновано визначати мирову угоду як спеціальний засіб захисту відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмета спору, укладену в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

У статті визначено спеціальні ознаки мирової угоди як засобу захисту відповідача: пов'язаність її сторін певними суб'єктивними правами й обов'язками щодо одна до одної; передумовою укладення мирової угоди є звернення до суду з позовними вимогами; метою врегулювання спору в змісті мирової угоди є закріплення результатів досягнутого компромісу у вигляді цивільно-правової угоди; неможливість застосування відповідачем інших засобів захисту щодо предмета спору; взаємність поступок сторін мирової угоди; особлива форма погодження мирової угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди.

Серед іншого в дослідженні визначено ознаки мирової угоди, вимоги щодо її форми й особливості затвердження.

Ключові слова: мирова угода, відповідач, позов, позовні вимоги, захист прав та інтересів відповідача.

AMICABLE SETTLEMENT AS A SPECIAL DEFENSE OF THE RESPONSE'S RIGHTS AND INTERESTS

Laban Olena Oleksiivna,
Chief Specialist of Review Department
Appeals and Provision
of Public Information
(Secretariat of the Administrative
Cassation Court within the Supreme
Court, Kyiv, Ukraine)

The article defines the peculiarities of protection of the rights and interests of the defendant through the approval of a settlement agreement.

The author concludes that it is expedient to consider the amicable settlement as a judicial and extrajudicial way of settling the dispute, as well as a special remedy for the defendant in court.

Among other things, the study identifies the features of a settlement agreement, the requirements for its form, and the specifics of its approval.

The author concludes that the amicable settlement is a procedural remedy of the defendant and is endowed with a number of special features that distinguishes it from other remedies of the defendant in the civil process: the connection of its parties with certain subjective rights and obligations in relation to one another. one; the prerequisite for concluding a settlement agreement is to go to court with claims; the purpose of settling a dispute in the content of an amicable settlement is to consolidate the results of the compromise reached in the form of a civil legal agreement; the inability of the defendant to apply other remedies to the subject matter of the dispute; reciprocity of concessions of the parties to the settlement agreement; a special form of peace settlement agreement; the possibility of enforcing a settlement agreement.

In contrast to the rejection of the claim, with the conclusion of a settlement agreement the substantive legal relationship in all cases is terminated and transformed into another legal relationship or is changed. Such a legal act is, in essence, fully within the boundaries of civil law institutions for the conclusion, termination and modification of contracts, but taking into account the peculiarities of approving such a contract. Unlike the defendant's recognition of the claim, in the case of a settlement agreement, the court does not make a decision on satisfaction of the plaintiff's claims, but carries out the actual registration of the civil will of the parties to the dispute in the established court order by concluding a settlement agreement, in which the plaintiff may waive part of his substantive legal requirements, may reduce the size of these requirements, replace their requirement with other requirements.

The author proposes to define the amicable settlement as a special means of defense of the defendant against the claim, which excludes the possibility of using other means of defense on the subject of the dispute, concluded on a voluntary basis by mutual concessions in order to settle the dispute that arose between the parties, approved by the court.

Key words: amicable settlement, defendant, lawsuit, claims, protection of defendant's rights and interests.

Незважаючи на змагальність цивільного судочинства, відповідач завжди перебуває в оборонній позиції й лише може захищатися від позову, зверненого до нього позивачем. Відповідач, незважаючи на презумпцію невинуватості, наділений обмеженим обсягом засобів захисту, що можуть бути лише відповіддю на дії позивача, що зумовлює необхідність такого законодавчого врегулювання вказаних правовідносин, щоб урівноважити права й інтереси позивача та відповідача в цивільному судочинстві.

Тривалий час мирова угода розглядалася лише як договірна чи процесуальна дія позивача та відповідача, спрямована на вирішення спору, що розглядається в судовому порядку.

У зв'язку із цим важливим є вироблення ефективних механізмів захисту відповідача в цивільному процесі. Однак, зважаючи на те що ініціатором мирової угоди можуть бути обидві сторони процесу й наслідки мирової угоди для сторін, варто її розглядати як ефективний засіб захисту відповідача проти позову.

Проблематику захисту прав сторін загалом і відповідача зокрема в тому числі через інститут мирової угоди тією чи іншою мірою досліджували такі процесуалісти, як С. Бичкова, Н. Васильченко, Р. Гукасян, М. Гурвич, А. Єлістратова, В. Комаров, С. Лазарев, І. П'ятилетов, А. Синякіна, Н. Трашкова, В. Тертишніков, В. Ярков та ін.

Мета статті – на основі дослідження національної судової практики, теоретичних досліджень виявити проблеми застосування мирової угоди як способу захисту відповідача та запропонувати шляхи їх вирішення.

Мирова угода як правовий інститут має специфічну природу, що пов'язано з її специфічним характером, на який неодноразово вказували вчені у межах як цивільного права, так і цивільного процесуального права. Так, наукові позиції про досліджуваний правовий інститут мають декілька спрямувань. За першою позицією, мирову угоду визнають договором, що має матеріально-правову (цивільну) природу; друга наукова позиція визначає мирову угоду як процесуальну дію; відповідно, третя – вкладає в зміст мирової угоди комплексний матеріальний і процесуальний характер [1].

Л. Фединяк зазначає, що мировою є угода, яка укладається сторонами та затверджується судом, за змістом якої позивач і відповідач шляхом взаємних уступок припиняють цивільно-правовий спір, що має місце. На думку автора, мирова угода є розпорядчим документом сторін як процесуального, так і матеріального права, оскільки, укладаючи мирову угоду, сторони розпоряджаються своїм процесуальним, а також суб'єктивним матеріальним правом та охоронюваним законом інтересом [2]. Ю. Білоусов указує, що мировою угодою є укладена між сторонами та визнана судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їхніх прав, обов'язків і предмета позову [3, с. 138].

Варто погодитися з позицією О. Святогора, що існують відмінності між мировою угодою, укладеною до винесення рішення судом, і мировою угодою, що укладається в процесі виконавчого провадження [4, с. 79]. Ці відмінності лежать не лише в площині мети і змісту мирової угоди, а й порядку укладення та затвердження. Тому цілком можливим є затвердження різних видів мирових угод різними посадовими особами, зокрема суддею, державним виконавцем тощо. Зокрема, Е. Стара досліджує особливості дії інституту мирової угоди в рамках процедури неспроможності [5, с. 9], а С. Коссак – мирову угоду в третейському розгляді, звертаючи увагу, що умови мирової угоди відображаються в рішенні третейського суду [6, с.73]. Отже, як уважає Є. Ятченко, можливий поділ мирової угоди як правочину, відмінного від договору, на види [7].

На думку Р. Гукасяна, вагоме значення для інтересів відповідача має власне не сама мирова угода, а її затвердження ухвалою суду, оскільки, по суті, сам факт узгодження умов мирової угоди та розпорядження матеріальними правами за нею не мають жодного значення без постановлення ухвали про її затвердження. Тому автор переконаний, що через мирову угоди сторони розпоряджаються виключно своїми процесуальними правами [8, с. 45].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Листі від 5 грудня 2011 р. вказував на необґрунтованість висновків суду, що «мирова

угода, затверджена судом, не може вважатися зобов'язанням у цивільно-правовому розумінні, оскільки її укладення, затвердження і виконання регламентовано положеннями процесуального законодавства та Закону України «Про виконавче провадження» і до зобов'язання (мирової угоди) можуть бути застосовані «Правові наслідки його порушення» (ст. 611 ЦК України)».

Іншої позиції притримується Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. Ще у 2009 році Вищий господарський суд України в Інформаційному листі від 9 квітня 2009 р. вказав, що «мирову угоду неможна розглядати як договір в цивільно-правовому розумінні і визнавати недійсною в позовному провадженні, оскільки порядок її укладення і затвердження регламентований відповідними положеннями Господарського процесуального кодексу України». Аналогічна позиція викладена в Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 908/1604/17.

На нашу думку, така позиція та думка Р. Гукасяна є дещо невинуватими, зважаючи на таке. Цивільне законодавство залишає за сторонами правовідносин можливість за допомогою укладення договорів брати на себе зобов'язання на власний розсуд вносити зміни в чинні зобов'язання або припиняти їх, замінювати наявні зобов'язання іншими зобов'язаннями, оновлювати їх і низку інших можливостей. Якщо спір про суб'єктивні права припиняється, що відбувається також у випадку, коли відповідач погоджується на примирення, по суті, приймаючи правомірність вимог позивача з деякими застереженнями, зникає також спірність таких суб'єктивних прав і правовідносин. Однак, на відміну від визнання відповідачем позову, у разі миркової угоди суд не постановляє рішення про задоволення вимог позивача, а здійснює фактичне оформлення цивільно-правового волевиявлення учасників спору в установленому судовому порядку шляхом укладення миркової угоди, за якої позивач може відмовитися від частини своїх матеріально-правових вимог, може зменшити розмір цих вимог, замінити свою вимогу іншими вимогами, а відповідач, у свою чергу, може визнати зменшені або змінені вимоги позивача, узяти на себе нові зобов'язання, за взаємною згодою сторін можуть уточнюватися окремі умови правовідносин або між ними може виникнути нове зобов'язання. Відповідно до змісту ст. 207 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, за умови затвердження судом миркової угоди сторін провадження у справі припиняється і сторони позбавляються права повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Важливо в цьому аспекті також додати питання щодо форми миркової угоди. Стаття 207 ЦПК України не встановлює вимоги щодо її форми, вказуючи лише, що сторони повинні повідомити про неї суд, зробивши спільну письмову заяву. Тобто ймовірним є випадок, коли суд не ознайомлюється з повним текстом миркової угоди, оскільки можливими можуть будуть викладені в її змісті комерційні таємниці контрагентів або ж інші умови, що не мають стосунку до спору, тому сторони не зобов'язані про них повідомляти суд.

По суті, це вказує на те, що для закриття провадження у справі на підставі укладення миркової угоди достатньо повідомити суд про укладення миркової угоди шляхом подання спільної письмової заяви. Указане, на наш погляд, підтверджує цивільно-правовий характер миркової угоди.

До викладеного вище варто також додати, що, на відміну від відмови від позову, з укладенням миркової угоди спірне матеріальне правовідношення в усіх випадках припиняється та перетворюється в інше правовідношення або ж змінюється. Такий юридичний акт, по суті, повністю вкладається в межі цивільно-правових інститутів укладення, розірвання та зміни договорів, але з урахуванням особливості затвердження такого договору.

У зв'язку із цим варто зазначити, що мирова угода є результатом двостороннього або багатостороннього волевиявлення. Як процесуальна дія вона спрямована на вирішення спору, що перебуває в провадженні суду його учасниками, а не судом. У зв'язку з укладенням такої угоди сторони фактично відмовляються від перспективи вирішення судом справи по суті й результат вирішення спору у формі угоди сторін і рішення суду може істотно відрізнитися один від одного. Разом із тим процесуальний складник мирової угоди має вагоме значення, оскільки тільки її затвердження судом припиняє розгляд спору по суті й попередні спірні відносини. Тому варто стверджувати, що мирова угода є тим процесуальним засобом, який дає змогу здійснювати в суді в межах розгляду справи такі дії, що мають матеріально-правове значення, з умовою, що вони водночас повинні бути спрямовані на припинення розгляду справи, на припинення провадження, порушеного у зв'язку з конкретним спором.

Визнаючи мирову угоду засобом захисту, частина авторів розглядала питання, чи йде мова про захист позивача, відповідача або ж обох, адже мирова угода є результатом досягнення компромісу обох учасників спору, тому можна припустити, що вона слугує на захист інтересів у тому числі й позивача. Як зазначає С. Лазарєв, у процесуальному плані під час укладення мирової угоди відбувається взаємна відмова від процесуального права на винесення судового рішення, яке мають як позивач, так і відповідач [9, с. 12–13].

Як зауважила М. Плюхіна, значення мирової угоди як процесуально-забезпечувального заходу полягає також і в тому, що під час її укладання права осіб, які беруть участь у справі, виявляються захищеними подвійно (учасники мирової угоди отримують не тільки судовий захист суб'єктивних прав, при цьому досягається й певна економія їхніх коштів, часу тощо) [10, с. 20].

Г. Молева наголошує, що мирова угода є передусім дієвим засобом захисту прав та інтересів відповідача [11, с. 6]. Отже, питання полягає в тому, чому укладення мирової угоди може бути включено насамперед у систему захисних заходів саме відповідача. Очевидно, справа не тільки в тому, що ініціаторами укладання мирових угод у більшості випадків, як свідчить судова практика, є відповідачі.

На переконання Г. Риндзюньського, насамперед для відповідача важливим є питання можливості й доцільності оспорювати вимоги, викладені в позовній заяві, й у разі, коли таке оспорення не принесе бажаного результату, для відповідача важливо мінімізувати негативні наслідки за результатами задоволення позовних вимог, і таким способом мінімізації може стати саме мирова угода, що завжди дає завжди певні переваги, зважаючи на те що вона поєднана з компромісом обох сторін процесу [12, с. 53].

Мирова угода має вагоме значення для реалізації принципу диспозитивності цивільного процесу. На нашу думку, сама сутність мирової угоди, що полягає у зваженій позиції обох сторін і їхніх взаємних поступок, що є її важливою ознакою, зумовлює можливість зарахування мирової угоди до засобів захисту відповідача проти позову. Однак низка дослідників не вважає взаємні поступки обов'язковим елементом поняття мирової угоди, і ця точка зору набула певної популярності [8, с. 123; 13; 14, с. 12].

Як зазначає Є. Русинова, ознака наявності взаємних поступок не є необхідною з таких мотивів: а) без поступок мирова угода не втрачає свого призначення бути засобом урегулювання спору між сторонами; б) така ознака не відрізняє мирову угоду від відмови від позову або визнання позову, оскільки відрізняються вказані дії від мирової угоди однобічністю волевиявлення й відсутністю узгоджувального механізму; в) у разі визнання поступок обов'язковою ознакою мирової угоди зменшується можливість автономного вирішення спору сторонами на підставі точного застосування закону до спірної ситуації без будь-яких поступок. Ознака ж зміни в разі укладення мирової угоди чинних правовідносин на нові або зміна змісту чинних також не є обов'язковими в мировій угоді [14, с. 9].

Варто не погодитися з такою точкою зору, зважаючи на те що відмова від позову або ж його визнання не передбачають взаємних поступок, оскільки є реальною односторонньою дією позивача або ж відповідача, щоб суд міг затвердити мирову угоду, потрібне волевиявлення обох сторін. Сутність досягнення змісту мирової угоди полягає саме у здійсненні взаємних дій, що передбачають певні поступки, інші ж погляди можуть ґрунтуватися тільки на тому, як саме пояснюється зміст поняття поступок. Так, у літературі іноді визнання фактів зараховують до взаємної поступки в мировій угоді [15, с. 153]. Як уважає Д. Давиденко, поступки сторін не зводяться до простого компромісу [16, с. 24]. На думку О. Чернікова, мирова угода є домовленістю сторін про припинення спору на основі взаємних поступок. Взаємні поступки обов'язково повинні фігурувати в мировій угоді, оскільки під час її укладання позивач відмовляється від своїх окремих вимог (або змінює їх), а відповідач, у свою чергу, визнає вимоги позивача повністю або частково [17, с. 16].

С. Лазарев також зазначає, що мирова угода є способом урегулювання спору на узгоджених сторонами умовах шляхом взаємних поступок, вона є договором, який укладається на основі взаємних поступок [9, с. 12]. За відсутності ж таких немає самої мирової угоди, а є відмова від позову або визнання позову. На думку С. Лазарева, взаємні поступки є визначальною ознакою мирової угоди. Їх сутність полягає в тому, що сторони розпоряджаються своїми матеріальними правами, в процесуальному плані взаємно відмовляються від вимог повністю або в частині чи видозмінюють їх [9, с. 14]. При цьому варто говорити, що в поняття поступки варто вкладати будь-яку видозміну вимог: їх зменшення, збільшення, заміну іншими, прийняття додаткових обов'язків, зміну способу задоволення своїх вимог, зменшення вимог, видову зміну вимог.

Отже, сутність мирової угоди як засобу захисту відповідача проти позову зі взаємними поступками зумовлюється тим, що з процесуального погляду поступка відповідача завжди полягає у відмові від інших засобів захисту.

По суті, якщо за результатами мирової угоди розмір відповідальності відповідача зменшується, функція захисту виконана. Якщо ж початкова вимога мировою угодою замінена іншою (новація), то виконання функції захисту від початкової вимоги також має місце, оскільки первісна вимога відкидається самим позивачем і замінюється новою, що є більш вигідною відповідачу.

При цьому, як зазначає Д. Луспенник, умови мирової угоди мають бути сформульовані так, щоб у майбутньому в сторін із цього приводу не виникало розбіжностей, щоб вони були спроможні виконати умови мирової угоди, а також щоб вона не суперечила закону та не порушувала законні інтереси інших осіб [18, с. 310]. За наявності зазначених недоліків мирової угоди суд має винести ухвалу про відмову в затвердженні мирової угоди із зазначенням причин такої відмови. Після усунення причин відмови мирова угода в зміненому вигляді може бути подана на повторний розгляд суду.

Аналізуючи мирову угоду, важливо виявляти не тільки традиційне проведення певних паралелей між процесуальним і матеріальним правом, а й усередині процесуального права, тобто те, з якими процесуальними інститутами має справу інститут мирової угоди в цивільному процесі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що мирова угода є процесуальним засобом захисту відповідача й наділена низкою спеціальних ознак, що відрізняє її від інших засобів захисту відповідача в цивільному процесі: пов'язаність її сторін певними суб'єктивними правами й обов'язками щодо одна до одної; передумовою укладення мирової угоди є звернення до суду з позовними вимогами; метою врегулювання спору в змісті мирової угоди є закріплення результатів досягнутого компромісу у вигляді цивільно-правової угоди; неможливість застосування відповідачем інших засобів захисту щодо предмета

спору; взаємність поступок сторін мирової угоди; особлива форма погодження мирової угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що мирова угода є спеціальним засобом захисту відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмета спору, укладена в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

Список використаних джерел:

1. Верба О.Б. Особливості визнання судом мирової угоди на стадії виконавчого провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. URL: http://lvduvs.edu.ua/nauk/visnyku/nvsy/03_2008/08vobsvp.pdf (дата звернення: 23.10.2019).
2. Фединяк Л. Мирова угода як спосіб врегулювання цивільно-правових спорів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 4. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/25/881> (дата звернення: 23.10.2019).
3. Цивільний процес : навчальний посібник / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, та ін. ; за ред. Ю.В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 293 с.
4. Святогор О. Застосування мирової угоди в господарському процесі та виконавчому провадженні: окремі аспекти. *Право України*. 2003. № 1. С. 78–83.
5. Стара Е.В. Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2005. 21 с.
6. Косса С. Мирова угода в третейському розгляді. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів в Україні* : матеріали другого Львівського міжнародного форуму. Львів, 2009. С. 73–76.
7. Ятченко Є.О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 41–48.
8. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970. 143 с.
9. Лазарев С.В. Мировое соглашение в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2006. 22 с.
10. Плюхина М.А. Процессуальные средства обеспечения эффективности судопроизводства по гражданским делам : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2002. С. 22 с.
11. Молева Г.В. Право на судебную защиту ответчика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 1993. 147 с.
12. Рынзюнский Г. Техника гражданского процесса. Применительно к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. Москва : Юридическое изд-во Н.К.Ю., 1924. 371 с.
13. Синякина А.М. Мировое соглашение в делах о несостоятельности (банкротстве). *Арбитражный и гражданский процесс*. 2003. № 5. С. 26–29.
14. Русинова Е.Р. Распорядительные права сторон в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2003. 19 с.
15. Елистратова А.Н. Теоретические и практические аспекты защиты ответчика против иска : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2014. 197 с.
16. Давыденко Д.Л. Мировое соглашение как средство внесудебного урегулирования частноправовых споров (по праву России и некоторых зарубежных стран) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Москва, 2004. 29 с.
17. Черникова О.С. Мировое соглашение как процедура в арбитражном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2006. 26 с.
18. Позовне провадження : монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.